

1990-cı il 20 YANVAR faciəsi:

AZƏRBAYCAN MİLLİ-AZADLIQ HƏRƏKATI TARIXINDƏ YENİ MƏRHƏLƏ

Hər bir xalqın tarixində həm faciəli məqamlar, həm də qəhrəmanlıq səhifələri olur. Çox nadir hallarda bu iki məqam üst-üstə düşür. 1990-cı ilin 20 Yanvarında bu iki məqam üst-üstə düşdü, Azərbaycan xalqı yenidən sınağa çəkildi. Lakin bu sınaq nə birinci, nə də axıncı oldu.

Azərbaycan xalqı ötən əsrin 20-30-cu illərində də, müharibə dövründə də, 60-70-ci illərdə də milli mücadiləni davam etdirmiş, bu yolda torpaq da itirmiş, şəhid də vermişdir. Sınaq yoluna, azadlıq mücadiləsinə qısa nəzər salsaq min bir hiylə və məkrle Azərbaycan torpaqlarını işğal edənlər XX əsrin sonlarında fəallaşdılar, yaranmış vəziyyətdən yararlanmaq istəyərək qondarma Qarabağ problemini ortaya atdılar. Sovetlər ölkəsinin digər regionlarından fərqli olaraq, Qarabağda baş verən hadisələr Moskvanın diqqət mərkəzində saxlanıldı. Burada yaşayan 140 min nəfər erməninin "sosial-iqtisadi və mədəni geriliyi" demək olar ki, hər gün mərkəzi mətbuatda işıqlandırıldı. Bununla da, Azərbaycan SSR-in daxili işi ittifaq əhəmiyyətli işə çevrildi. Moskvanın ilk günlərdən erməniləri himayə etməsi yaranmış problemi daha da kəskinləşdirirdi. Dağlıq Qarabağda hadisələrin açıq şəklidə Ermənistan tərəfindən müdafiə edilməsi, burada Azərbaycan əhalisinə və hökumətinə qarşı keçirilən tədbirlərin bilavasitə İrəvan tərəfindən idarə edilməsi hadisələrə daha qorxulu istiqamət verirdi. Azərbaycanın partiya və dövlət orqanları isə Moskvanın təsiri ilə baş verən hadisələrin gizlədərək, bunu sadəcə olaraq bir qrup erməni ekstremistlərinin xuliqanlıq hərəkəti kimi qələmə verirdilər. Nəticədə Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələrin xalqdan gizlədilməsi Azərbaycan hökumətinin mövqelərini zəiflətdi, baş verən hadisələr qarşısında Azərbaycanın geri çəkilməsinə səbəb oldu.

Azərbaycanın müdafiə mövqeyində durması, hadisələrin Mərkəz tərəfindən dayandırılacağına ümid bəslənilməsi erməni daşnaklarının "Krunq" təşkilatını daha fəal hərəkət etməyə vadar etdi, onların azgün hərə-kətlərinə imkan yaratdı. Anti-Azərbaycan ruhlu "Krunq" erməni ekstremist təşkilatı SSRİ-də və xaricdəki erməni təşkilatlarının himayəsindən istifadə edərək "55-lər komitəsi" adlanan orqanın göstərişləri əsasında Dağlıq Qarabağın Ermənistanla verilməsini tələb etməyə davam etdirdi. 1988-ci ilin əvvəllərində "Qarabağ komitəsi"nin hazırladığı plana görə İttifaq Dövləti Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsindən imtina etdiyi halda Qarabağ erməniləri SSRİ-nin tərkibindən çıxmalı, bundan sonra Ermənistanın tərkibində olmaq şərti ilə yenidən SSRİ İttifaqına daxil olmaq haqqında xahişlə SSRİ Ali Sovetinə müraciət etməli idilər. Bu variantın da baş tutmadığı halda digər avanturist varianta görə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti SSRİ Konstitusiyasına görə öz müqəddaratını müstəqil həll etmək hüququna malik olmadığı üçün Ermənistan SSR

Dağlıq Qarabağın tərkibinə daxil olduğunu bəyan etməli, paytaxt Stepanakert olacaq Artsax Erməni Respublikası təşkil olunmalı idi. Göründüyü kimi, planın müəlliflərinin variantları SSRİ hökumətində rəhbər mövqə tutan din-daşların köməyi ilə hazırlanmış və Azərbaycanın ərazi iddialarına əsaslanırdı.

Əlbəttə, həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda müəyyən qüvvələr vardı ki, onlar vilayətin Azərbaycandan ayrılmasının arzuolunmaz nəticələr verəcəyini başa düşürdülər. Ancaq Kommunist partiyası öz nüfuzunu itirmək yolunda olduğundan, onun hadisələri yumşaltmaq səyi heç bir nəticə vermirdi. Bölgədə hadisələrin gedişinə "Krunq" və "Qarabağ komitələri" nəzarət edirdilər. Nəticədə 1988-ci il yanvarın 25-də Ermənistanla yaşayan azərbaycanlıların ilk qrupu doğma yerlərindən qovuldu, fevralın 18-də və 23-də Azərbaycana gələn didərginlərin sayı 4.000 nəfərə çatdı. Azərbaycan

canlıların yaşadıkları kəndlərə silahlı hücumlar təşkil edilir, Moskva isə əhalinin əmlakının talan olunmasına sururdu.

Fevralın 19-da DQMV Ali Sovetinin sessiyasının keçirilməsi, vilayətin statusuna baxılması haqqında SSRİ Ali Sovetinə müraciət qəbul edilməsi çağırışları altında anti-Azərbaycan mitinqi keçirildi. Buna cavab olaraq Bakıda da anti-erməni ruhlu mitinqlər təşkil olundu. Stepanakertdəki mitinqlərin səhərişi günü-fevralın 20-də DQMV-nin Ali Sovetinin sessiyasında vilayətin statusuna baxılması barədə SSRİ Ali Sovetinə müraciət qəbul olundu. 1988-ci il fevralın 22-də Xankəndində keçirilən partiya fəalları yığıncağında bu fikir bir daha səsləndirildi. Ermənilər Azərbaycanda qarışıqlıq yaratmaq, xalqın milli-mənəvi dəyərlərini təhqir etmək məqsədilə fevralın 21-də İrəvanda tarixən fəaliyyət göstərən məscidi təhqir etdilər. Fevralın 22-də azərbaycanlılarla əsgəranlı ermənilər arasında süni toqquşma təşkil olundu və 2 azərbaycanlı qətlə yetirildi.

Hadisələrin getdikcə daha kəskin xarakter aldığına görə Sov.İKP MK-nın Baş katibi M.S.Qorbaçov fevralın 23-də Azərbaycan və Ermənistan zəhmətkeşlərinə və xalqına "müraciət" etdi. 1988-ci il fevralın 24-də Ağdam şəhəri yaxınlığında açıq şəkildə iki nəfər azərbaycanlı ermənilər tərəfindən öldürülməsi dövlət tərəfindən araşdırılmadı, başlanan bu prosesə göz yumuldu, milli toqquşmanın qarşısını al-

maq üçün əməli tədbirlər görülmədi. Cəzasız qalan ermənilər daha fitnəkar hərəkətlərə əl atmağa başladılar. Ermənistanın Qafan rayonunda da bir azərbaycanlı qətlə yetirildi. Ermənistanın Qafan və Masis (Azərbaycanlıların yaşadıkları digər rayonlarda bu iş daha erkən başlamışdı) rayonlarında tarixən məskun olan on minlərlə azərbaycanlı yerlərindən vəhşicəsinə qovuldu. Moskvanın susqunluğunu və hadisələrə loyallıq münasibətini görə ermənilər Sumqayıt hadisələrini təşkil etdilər.

Sumqayıt hadisəsini əllərində bəy-rəq edən ermənilər Azərbaycanda azərbaycanlılarla yaşamağın qeyri-mümkünlüyünü bütün ictimaiyyətə, eləcə də dünyaya yaymağa başladılar. Bununla belə hadisələrə yaxından bələd olan xarici jurnalistlər hadisələrin haradan və kimlər tərəfindən idarə olunduğunu görürdülər. Fransız jurnalisti Aryel Kurun Ağdam yaxınlığında və Sumqayıtda baş verən hadisələr haqqında yazmışdı: "Azərbaycanlılarla

KP MK Bürosunda məsələ müzakirə olundu. Müzakirələrdə hadisələrin günahkarlarının adı çəkilməməsi də, Sumqayıt Şəhər Partiya komitəsinin I katibi və daxili işlər idarəsinin rəisi partiyaya sıralarından çıxarıldı. Bununla kifayətlənilmədi. Sumqayıt hadisələrindən keçən 10 ay ərzində 213 kommunist partiya məsuliyyətinə cəlb olundu, 130 rəhbər işçi partiya sıralarından azad olundu.

Ümumiyyətlə 1988-ci il noyabrın 22-dən dekabrın 7-dək azərbaycanlılar yaşayan 22 rayonda əhalisinin hamısı azərbaycanlı olan 170 və əhalisi azərbaycanlı və ermənilərdə ibarət olan 94 kənd və ya qəsəbə boşaldılmış, nəticədə 300 minədən çox azərbaycanlı əhali Azərbaycana qovulmuşdur. Həmin vaxt 217 azərbaycanlı, o cümlədən 57 qadın, körpə və 18 uşaq qətlə yetirilmiş, 49 nəfəri ermənilərin ölündən qaçarkən dağlarda donmuş, 41 nəfər döyülərək, 35 nəfər işgəncələrlə qətlə yetirilmiş, 115 nəfər yandırılmış, 16 nəfər güllələnmiş, 10 nəfər əzab və işgəncələrə dözməyərək infarktdan dünyasını dəyişmiş, 2 nəfər xəstəxanada həkimlər tərəfindən öldürülmüş, digərləri isə suda boğularaq, asılaraq, elektrik cərəyanına verilərək, başları kəsilərək qətlə yetirilmişdir. 1988-1989-cu illərdə Ermənistan SSR-dən qovulan 191.175 nəfər soydaşımızın Azərbaycana pənah götürməsi Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyəti kəskinləşdirdi.

Sumqayıt təxribatı Azərbaycan rəhbərliyini dəyişmək istəyən Moskva üçün bəhanə oldu. 1988-ci il mayın 21-də Əbdürrəhman Vəzirov Azərbaycan KP MK-nın I katibi vəzifəsinə gətirildi. Xalq hesab etdi ki, rəhbər dəyişikliyi Azərbaycanı düçar olduğu bələdan xilas edəcək, taleyüklü məsələnin həllində xalqa birlikdə olacaqdır. Lakin Ə.Vəzirov xalqın etimadını doğrultmadı. Onun ana dilini yaxşı bilməməsi, Moskvanın göstərişlərini müttəciyəsinə yerinə yetirməsi, kadrların seçilib-yerləşdirilməsində yol verilən nöqsanlar, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin və Ermənistan SSR-dən deportasiya olunan qaçqınların problemlərinin biganə münasibət, gələn qədrin axınına Dağlıq Qarabağda yerləşdirmək əvəzinə Qarabağın hüddürlərində kənarlaşdırılması, əsasən də Bakı, Sumqayıt və digər bölgələrdə yerləşdirilməsi xalqın ümidlərini puça çıxardı. Azərbaycanda SSR və Ermənistan SSR rəhbərlərinə qarşı hərəkətin genişlənməsinə səbəb olan hadisələrdən biri də, Topxana meşəsində sənaye obyektinin tikintisi xəbəri oldu. 1988-ci ilin noyabrın 17-dən Bakıda, Lenin meydanında (indiki Azadlıq meydanında) xalq hərəkəti başladı.

1989-cu il iyunun 13-də başlayaraq DQMV-də azərbaycanlılar yaşayan məntəqələr blokada alındı. Sovet ordusu hissələrinin fəal köməyi ilə Xankəndində yaşayan 14 min azərbaycanlı qovuldu. Avqust ayının sonlarında azərbaycanlılar Cəmilli, Həsə-nabad və Daşbulaq kəndlərini də tərk etdilər. Azərbaycanın demokratik qüvvələri baş verən hadisələrə ciddi reaksiya verdilər.

Sumqayıt hadisələrini bəhanə edərək Ermənistan hökuməti azərbaycanlıları tarixi yaşayış yerləri olan İrəvan, Dilican, Qafan, Mehri, Sevan və digər yerlərdən qovub çıxarmağa başladı. Martın 10-da İrəvandan cənubda olan Mehmandar kəndinin 4 azərbaycanlı sakini öldürüldü. Martın 25-də Ararat rayonunun Vedi, Şirazlı, Xalsa və Şidli azərbaycanlı kəndlərinin əhalisinə ermənilərin hücumu nəticəsində bir nəfər öldürüldü, onlarca adam yaralandı, 100-dək ev yandırıldı.

Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar 1988-ci il martın 17-də Azərbaycan

(Davamı 4-cü səhifədə)

(Əvvəlki 3-cü səhifədə)

1989-cu ilin noyabrında Azərbaycan üçün mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan və əlverişli coğrafi mövqedə yerləşən Çaykənd yolu ermənilər tərəfindən tutuldu. Çaykənd erməni quldurlarının cəbhəxanasına çevrildi. Yolu tutulması ilə onlarla Azərbaycan kəndi ilə gediş-gəliş kəsildi. Ən başlıcası isə, bu yol Murov dağından keçməklə Kəlbəcərə gedirdi. Artıq tezliklə Ağdərə-Kəlbəcər yolu da ermənilər tərəfindən bağlanacaq və Kəlbəcər mühasirə vəziyyətinə düşəcəkdir.

Baş verən hadisələr Sovet ordusu əsgərlərinin gözü qarşısında cərəyan edirdi. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti guya vəziyyəti nizama salmaq, əslində isə Azərbaycanın suveren hüquqlarını kobud şəkildə pozaraq, DQMV-ni onun nəzarətindən çıxarmaq üçün 1989-cu il yanvarın 12-də "Azərbaycan SSR-in DQMV-nin xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında" qərar qəbul etdi. A. Volskinin başçılığı ilə Muxtar Vilayət Xalq Deputatları Soveti, onun icraiyyə komitəsi hüquqatda birbaşa Moskvaya tabe olan müvafiqəti Xüsusi İdarə Komitəsi (XİK) yaradıldı, bütün dövlət və ictimai orqanların səlahiyyətləri dayanandırıldı.

Dağlıq Qarabağ üzrə Təşkilat Komitəsinə rəhbərlik Azərbaycan KP MK-nin ikinci katibi V.P.Polyaniçkoya həvalə edildi. Komitə əslində Volskinin işini başqa formada davam etdirdi.

1989-cu ilin sonunda baş verən hadisələr - AXC-nin daxilində parçalanmanın üzə çıxması, Naxçıvan MSSR-də sərhəd boyundakı hərəkət hakimiyyət böhranının dərinləşdiyini göstərirdi. 1989-cu ilin yayından etibarən Moskvanın Bakıya əlavə qoşun hissələri göndərməsi üçün Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Əbürrəhman Vəzirovun, Nazirlər Sovetinin sədri Ayaz Mütəllibovun, Azərbaycan KP MK-nin ikinci katibi Viktor Polyaniçkonun, Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirinin birinci müavini Viktor Varannikovun imzası ilə SSRİ hökumətinin rəhbərlərinə şifrəli teleqramlar göndərilirdi.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yaranması Azərbaycanı sonu görünməyən bəlaya düşür etsə də, Azərbaycanda milli şüurun yenidən oyanmasına səbəb oldu. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda başlanan kortəbii hərəkət tez bir zamanda milli-azadlıq hərəkatına çevrildi. Respublikada hadisələrin məcrasından çıxması və hadisələr üzərində nəzarətin itirilməsi ilə razılaşmayan Mərkəz müxtəlif qoşun hissələrini

gər hərbiçilər güc tətbiq edilməsini zəruri saydılar.

Yanvarın 15-də Əbdürrəhman Vəzirovun Moskvaya göndərdiyi teleqramda hərəkət liderlərindən bir qrupunun məsuliyyətə cəlb olunması tələb olundu. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ayaz Mütəllibovun Moskvaya göndərdiyi teleqramda isə qeyri-qanuni birləşmələrin fərkisiləh edilməsi üçün əməliyyat keçiriləcəyi təqdirdə hərbi kontingentin orzaqla təmin edilməsi üçün imkanlar olduğu bildirilirdi. Bir sözlə, respublika rəhbərləri hərbi qüvvələrin ölkəyə gətirilməsi ilə xalqın milli müstəqillik arzularını susdurmaq istəyirdilər.

Demokratik qüvvələrə divan tutmaq vaxtı çatmışdı. Bunun üçün isə ilk növbədə fəvqəladə vəziyyət elan olunması vacib idi. 1989-cu ilin sonlarında bəzi rayonlarda Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti ələ keçirməsi, Naxçıvanın İranla sərhəddəki tikanlı məfillərin sökülüb atılması, xalq hərəkatının radikal qanadının Milli Müdafiə Şurası təşkil edərək nəzarəti öz əlinə alması, 1990-cı il yanvarın 13-15-də Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin Sumqayıt ssenarisi əsasında "erməni talanları" törətməsi Moskvanın əlinə Azərbaycan xalqını cəzalandırmaq fürsəti verdi.

ladı. Azərbaycan KP MK-nin binası mühasirəyə alındı. Öz iş yerlərini başsız qoyaraq DTK-nin binasına çəkilən Ə.X.Vəzirovun əvəzinə respublikaya rəhbərlik Y.Primakovun şifahi göstərişi ilə A.N.Mütəllibova tapşırıldı. Yaranmış hakimiyyət boşluğundan istifadə edən ermənilər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək fürsətini əldən vermədilər. Naxçıvan MSSR-in Kərki kəndi Ermənistan SSR-də yerləşən 7-ci sovet ordusu tərəfindən işğal edildi və ermənilərə təhvil verildi. Yanvarın 19-da Sədərək, Yuxarı Yayçı, Havuş, Günnüt və Babatapa hücumlar olundu. Nəhayət, 1990-cı ilin əvvəlində Kreml Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsinə qarşı çıxan Azərbaycan xalqını cəzalandırmaq üçün Qanlı Yanvar qırğını törətdi. Kommunist diktatorası Çexoslovakiyaya, Macarıstana və Əfqanıstana qarşı həyata keçirdiyi hərbi müdaxiləni Sovet İttifaqının müttəfiq respublikalarından biri olan Azərbaycanda təkrarlamaqdan çəkinmədi. Eyni vaxtda Azərbaycan qoşunu Ermənistanın da təcavüzünə məruz qaldı. Belə bir şəraitdə sovet rəhbərliyi nəinki münaqişənin qarşısını almaq üçün qəti tədbirlər görmədi, əksinə, Azərbaycana yeridilən ordu hissələrinin tərkibinə Stavropol, Krasnodar və Rostovdan səfərbərliyə alınan erməni əsgər və zabitlərini, sovet hərbi hissələrində xidmət edən erməniləri, hətta erməni kursantları da daxil etdi. "Şit" təşkilatının müstəqil hərbi ekspertlərinin hesabatından bildirilirdi ki, Bakıya yeridilmiş qoşun kontingentinin sayı 35 min nəfərə çatırdı. "döyüş tapşırığını" yerinə yetirmək üçün möhkəm psixoloji hazırlıq keçmişdilər və onlara bildirilmişdi ki, "...Bakıya rusları müdafiə etmək üçün getirilmişlər, yerli əhali onları vəhşicəsinə məhv edir, ekstremistlər Salyan kazarmalarının ətrafındakı evlərin damlarında snayperlər yerləşdirmişlər, təcə bu ərazidə 110 atəş nöqtəsi var, binalar, mənzillər Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yarıqları ilə doludur, onlar sizi güclü avtomat-pulemyot atəşinə tutacaqlar". Bakıya yeridilən qoşun kontingenti qapalı düşərgələrdə saxlanılırdı. Onlarla əhali ilə ünsiyyətdə olmağa imkan verilmirdi ki, xalqın əliyalın olmasından xəbərdar olsunlar. Bakıya yeridilən əsgər və zabidlərə demişdilər ki, "islam fundamentalistləri", "panturkistlər" Azərbaycanda sovet hakimiyyətini ələ keçiriblər, ona görə də onları məhv etmək lazımdır. Mixail Qorbaçov başda olmaqla sovet imperiyasının rəhbərliyi Bakıda "rus və erməni kartından" məharətlə istifadə etdi. Guya Bakıya qoşun onları, hərbi qulluqçuların ailələrini qorumaq, "millətçi ekstremistlər" tərəfindən hakimiyyətin zorakılıqla ələ keçirilməsinin qarşısını almaq üçün yeridilmişdi. Əslində isə bu açıq riyakarlıq, ağ yalan idi. Həmin vaxt burada daxili qoşunların 11,5 min əsgəri, Müdafiə Nazirliyinə tabe olan Bakı qarnizonunun çoxsaylı hərbi hissələri, hava hücumundan müdafiə qüvvələri var idi. 4-cü ordunun komandanlığı da Bakıda yerləşirdi. 1990-cı il yanvarın 19-da Mixail Qorbaçov SSRİ Konstitusiyasının 119-cu, Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 71-ci maddələrini kobud şəkildə pozaraq, yanvarın 20-dən Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında fərman imzaladı.

(Davamı var)

Mais ƏMRAHOV,
AMEA-nın A.A.Bakıxanov
adına Tarix İnstitutunun şöbə
müdiri, tarix elmləri doktoru,
professor

AZƏRBAYCAN MİLLİ-AZADLIQ HƏRƏKATI TARİXİNDƏ YENİ MƏRHƏLƏ

Moskva Dağlıq Qarabağda Xüsusi İdarə Komitəsi yaratmaqla işini bitmiş hesab etdi. Dağlıq Qarabağ üzrə Xüsusi İdarə Komitəsi və onun rəhbəri, Şuşa seçki dairəsindən SSRİ Xalq deputatı seçilmiş Arkadi Volski Moskvaya İrəvanın mövqeyini müdafiə etdiyindən heç bir əməli tədbir görmürdü. Azərbaycan isə öz daxili imkanları səviyyəsində öz müdafiəsi qayğısına qalmır, gözləmə mövqeyi tuturdu. A.Volskinin mövqeyi Azərbaycanda xalq üçün aydın olsa da, hökumət dairələri qəti addım atmırdı. Azərbaycan xalqı anlayırdı ki, A.Volski Moskvanın bütün planlarının istiqamətvericisidir. Bu səbəbdən də, Azərbaycanla İttifaq dövlətinə qarşı inamsızlıq güclənirdi. Müxalifət qüvvələri ittifaq dövlətindən ayrılmaq tələbi ilə çıxış edirdilər. Moskva isə ikibaşlı oyun oynayırdı, Azərbaycana ermənilərin əli ilə dərs vermək üçün planlar hazırlayırdı. Hadisələrin məcrasından çıxdığını və ermənilərlə azərbaycanlılar arasında münaqişənin kəskinləşməsi fonunda Xüsusi İdarə Komitəsinin fəaliyyətsizlik nümayiş etdirməsinə nəzər alan SSRİ Ali Soveti 1989-cu il noyabrın 28-də DQMV-də yaradılmış Xüsusi İdarə Komitəsinə ləğv etdi və vilayətin idarəçiliyi SSRİ Ali Soveti komissiyasının nəzarəti altında Azərbaycan SSR Təşkilat Komitəsinə tapşırıldı.

Əslində belə bir qərar 1988-ci ildə olmalı idi ki, yaranan vəziyyətə müvafiq olaraq Azərbaycan müstəqil hərəkat edə bilsin. Artıq gec idi, erməni silahlı dəstələri yaradılmış və fəaliyyət göstərirdilər. Erməni silahlılarına qarşı münaqişə zonasındakı azərbaycanlılar tərkisiləh edilmişdilər. Verilən qərar bir də ona görə gecikdirilmişdi ki, artıq Dağlıq Qarabağ mahiyyət etibarilə iqtisadi və siyasi cəhətdən Azərbaycandan ayrılmışdı. Burada hakimiyyəti "Böyük Ermənistan" arzusu ilə yaşayanlar idarə edirdilər. Milli münasibətlər o dərəcədə gərginləşmişdi ki, iki xalq qarşı-qarşıya dayanmışdı.

Azərbaycanda cəmləşdirməyə başladı. 1990-cı il yanvarın əvvəllərində Moskvanın göstərişi ilə müxtəlif qoşun hissələri Bakıya gətirildi. İstintaq müəyyən etmişdir ki, 1990-cı il yanvarın ortalarında SSRİ müdafiə və daxili işlər nazirliklərinin, habelə başqa xüsusi təyinatlı hərbi birləşmələrin əsgər və zabiti Bakı şəhərinə gətirilərək, Qala və Nasoslu aerodromlarında, Respublika stadionunda, Salyan kazarmasında yerləşdirilmişdi.

Yanvarın 3-6-da Bakıda olan Moskvanın nümayəndələri Barannikov, Yudauskas, Bobkov və başqaları məxfi qaydada Gəncəyə gələrək SSRİ Müdafiə naziri Yazov tərəfindən orada qəbul edilərək xüsusi tapşırıqlar aldılar. "Tayfun" adlı əməliyyat planı hazırlandı. Respublikaya gətirilmiş hərbi qüvvələrin, əməliyyatlara rəhbərlik etmək üçün Bakıya gələn 300-dən artıq yüksək rütbəli zabit və generalların orzaq təminatı, nəqliyyatla, yanacaq ilə təmin edilməsi respublika büdcəsindən ödənilirdi.

Dekabrın 31-də saat 12-00-da Araz çayı boyu 137 km. Sovet-İran sərhədində həyəcanlar başladı. Sərhəd qurğuları dağıdıldı. 1990-cı il yanvarın 7-də SSRİ-Türkiyə sərhəddində həyəcanlar müşahidə olundu. Biləsuvar və Cəlilabadda sərhəd qurğuları söküldü. 1990-cı il yanvarın 11-də Lənkəranda hökumət orqanlarının fəaliyyəti dayanandırıldı. Ermənilər nəinki Dağlıq Qarabağ ərazisində, ondan kənarlarda da Azərbaycana qarşı təxribatlar törədirdilər. Belə təxribatlardan biri 1990-cı il yanvar ayının 10-da Ağdam rayonunda baş verdi. Rayondakı avtovağzal partladı.

1990-cı il yanvarın 13, 15, 16, 17 və 18-də Azərbaycan KP MK-nin büro iclaslarında respublikadakı vəziyyət müzakirə olundu. Müzakirələrdə Əbdürrəhman Vəzirov, Ayaz Mütəllibov, Viktor Polyaniçko, Elmira Qafarova, Vaqif Hüseynov və başqaları, həmçinin Bakıda olan Yevgeni Primakov və di-

Sov.İKP MK katibi A.Girenkonun, İttifaq Sovetinin sədri Y.Primakovun iştirakı ilə Azərbaycan KP MK bürosunun yanvarın 14-də keçirilən iclasında respublikada fəvqəladə vəziyyətin elan olunması təklifi müzakirə edildi. Azərbaycan KP MK-nin I katibi Ə.Vəzirov iclasda çıxış edərək Azərbaycanda hakimiyyət üçün təhlükə yarandığını bildirərək fəvqəladə vəziyyətə tərdədar çıxdı. Bəzi büro üzvləri onun fikrinə qarşı çıxaraq fəvqəladə vəziyyət Dağlıq Qarabağda tətbiqini irəli sürdülər. Fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi ilə bağlı Moskvaya məlumat verildi. Fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi qanunla Azərbaycan SSR Ali Sovetinin səlahiyyətində olduğunu və Elmira Qafarovanın Moskvada SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclasında iştirak etdiyini bilən Ə.Vəzirovun tapşırığı ilə yanvarın 15-də hüquqi əsas olmadan Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclası çağırıldı. İclasda DQMV-də, zəruri halda isə DQMV-nə bitişik rayonlarda və sərhəd boyu ərazidə fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında qərar qəbul etdirildi. Beləliklə saxta 15 yanvar qərarından sonra SSRİ Ali Sovetini Rəyasət Heyəti "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi başqa rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi qanunlaşdırıldı" qərar qəbul etdi. Həmin fərmanın 7-ci bəndində Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə Bakı və Gəncə şəhərində və digər yaşayış məntəqələrində qadağan saati tətbiq edilməsi də daxil olmaqla hər cür lazımi tədbirlər görmək təklif edildi.

Qərar qırğına hazırlıq məqsədi daşıyırdı. Yanvarın 16-17-də respublikada xəstəxanalar boşaldıldı, palatalar hazırlandı, cərrahlar xəbərdar edildi. Bakı şəhərinin giroçeklərində və Bakı qarnizonu hissələrinin ətrafında toplanaraq 60 hərbi hissədən 24-nün yolunu kəsən piktetçilərə dövlət tərəfindən rəsmi xəbərdarlıq olunmadı. Yanvarın 18-də Bakıda və 11 rayonda ümumi tətillər baş-